

Романько В.

– кандидат педагогічних наук, доцент кафедри російської мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 82-1/-9

ІСТОРИЗМ ДУМ ІВАНА КОСТИРИ

У статті аналізуються історіософістські аспекти художнього мислення І. С. Костирі, досліджуються особливості зображення письменником рідного краю.

Ключові слова: *історіософізм, історизм, топос.*

Романько В.

– кандидат педагогических наук, доцент кафедры русского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

ІСТОРИЗМ ДУМ ИВАНА КОСТЫРИ

В статье анализируются историософические аспекты художественного мышления И. С. Костыри, определяются особенности изображения писателем родного края.

Ключевые слова: *историософизм, историзм, топос.*

Romanko V.

– Candidate of Science (Theory of Education), Associate Professor, Russian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

THE HISTORIOSOPHISM OF IVAN KOSTYIRYAS LITERARY THINKING

The aspects of literary way of thinking of I. Kostyrya are analysed in the article. The peculiarities of the native land depiction by the writer are defined.

Key words: *historio-sophism, historism, topos.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Важливе місце у культурі донецького краю посідають твори письменників-земляків. Їхні творчі надбання нині активно вивчаються у школах та вищих навчальних закладах, вони сприяють всебічному осмисленню історії рідного краю, вихованню у молоді почуттів національного патріотизму, гордості за багату історію своєї землі, її працелюбних та талановитих людей.

Чільне місце у літературній плеяді Донеччини посідає Іван Костиря (1932–2003). Працював він у різноманітних прозових жанрах: у сорока книгах, які він залишив нащадкам, знайдемо казки, оповідання, нариси, повісті, думи. У рукописі залишився семитомний роман, якому автор дав назву „Бедлам”. У юності писав вірші, вкрай

рідко звертався до них у похилому віці: декілька віршів помістив у названому романі.

Великим патріотом донецької землі, визнаним майстром слова, знавцем історії та географії заявив про себе письменник Іван Костиря саме як автор дум. Вони друкувалися в обласних та міських газетах, вийшли окремими виданнями: „Думи о Диком полі”, „Думи о Донецьком кряже”.

Про його творчість писали Станіслав Жуковський [1], Анатолій Кравченко [2], Галина Кузнєцова [5], Валерій Романько [6]. Так, С. Жуковський слушно підкреслював, що після виходу у світ дум, письменник Костиря „постав перед нами як допитливий учений, історик, краєзнавець, літературознавець і публіцист”. Попри все сказане, варто констатувати, що ґрунтовних наукових досліджень, присвячених вивченню його творів, і досі немає.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою пропонованої статті є аналіз історизму творів письменника-земляка, виявлення історіософістських аспектів у його творчому доробку, а саме у думках про донецький край.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У творах письменник фіксує різноманітні географічні назви, зображує великий часовий відрізок - від епохи дольодовикового періоду до сучасності. З якою душевною теплотою, з глибоким знанням історії рідного краю описані Костирею землі, що *“вільно розкинулися від Сіверського Дінця до Азовського моря, які колись називалися Диким Полем”!* Поле це давно не дике, на ньому побудовані заводи і шахти, прокладені залізниці, руками людини насаджені ліси і лісозахисні смуги – посадки, створені і рукотворні озера – ставки та прориті канали... Але ця земля зберігає в собі великі таїни минулого, який би її клаптик не взяти. Саме донецька земля стала предметом оспівування у творах Костирі, її головним героєм.

“Донецький край оспіваний в українських народних думах і російських билинах, він щедрий на живі і письмові перекази, легенди, скази, стародавні і сучасні перекази. Ними повиті сиві вершини Савур-Могили і Кам’яні Могили, живуть у Святогірському монастирі і носяться над Сіверським Дінцем, до якого князь Ігор звертався у важку годину битви з половцями...”

Здавалося б, звичні вухові і такі назви: Сухі і Мокрі Яли, Сухий Торець, Гола Долина, Кльопан-Бик, Бахмутка, Лугань, Вовча, Кринка, Грузський Єланчик, Кальчик, Калець, Самара, Солона, Жеребець, Красна, Борова, Міус і Кальміус...” - це уривок із “Думи про Дике Поле”(1968), одного із перших творів про рідний край. Трохи згодом, коли Костиря зібрав чимало матеріалу про донецький край,

він зміг більш детально розповісти про його багату історію та неповторну красу.

На тих річках Донеччини, у тих історичних місцях рідного краю, які Іван Костиря згадує, він побував особисто, ретельно, з цікавістю збирав найрізноманітніший матеріал про них.

Історіософістські роздуми про Дике Поле, яке сьогодні заселене чи не найгустіше з українських земель, знаходимо також у „Думі про пращурів” (2000). Тут автор звертається до дикого поля як до живої істоти: *„Дике поле! Яким ти з вигляду тільки не було з незапам’ятних часів...”* – так починається ця думка. Розповівши про дольодовиковий та льодовиковий періоди, які пережила ця територія, Костиря подає персофінікований образ Дикого Поля, звертається до нього як до співбесідника: *„Дике поле! Як же тільки тебе не називали у давню старину... І Кіммерійською, і Скіфською землею, і Сарматською, і Кипчакською, чи Куманською, чи Половецькою, Золотоординською і Ногайською...”*. Важливо, що автор звертається до землі своїх пращурів на «ти», як до рідної людини, підкреслюючи цим свою близькість та закоріненість в історію донецького краю: *„Дике поле! І хто тільки не обживав тебе у ті незапам’ятні часи...”*. Сучасному читачеві письменник нагадує, що в I тисячолітті до нашої ери в Приазовських степах з’являються індо-іранські племена. Тут мешкали кіммерійці, скіфи, сармати, гунни, готи, печеніги, торки, хазари... І тільки у VI–VII століттях утворюється держава з назвою Русь – Київська Русь. Автор простежує подальшу історію нової слов’янської держави, добрим словом згадуючи її правителів – руських князів, які намагалися зміцнити свої південні кордони, саме на цій землі відбулися і битви з чужоземними племенами - монголо-татарами, які на деякий час підкорили слов’янські землі: *„Скільки люду перебувало на тобі, Дике поле! З незапам’ятних часів і по цю пору”*, - промовляє автор у завершальній частині твору. Разом з автором ще раз упевнюємося в тому, якою багатою і цікавою є історія землі, на якій ми проживаємо.

Значне місце у творчому доробку письменника посідає “Дума про Святі Гори” (1994). Сюди, у північну частину Донеччини, в Донську Швейцарію, як назвали журналісти Святогір’я, взявши за основу вислів А. П. Чехова (щоправда, сказаний він був не про Святі Гори, а про донецькі степові простори сучасної Луганщини), любив приїздити Іван Костиря. Тут він відпочивав і водночас працював. Після Тютчева, Чехова, Буніна, Василя Немировича-Данченка, свого сучасника-земляка Бориса Бєлаша та ряду інших визначних представників красного письменства І. Костиря теж долучився до образного змалювання краси згаданих місць, зокрема у “Думі про Святі Гори”.

Автор захоплюється природою Святогір'я, насамперед, крейдяними горами, які виникли мільйони років тому, опинившись під товщею океанської води; славнозвісною рікою Сіверський Донець, яка колихала на своїх водах князя Ігоря Новгород-Сіверського; оригінальною архітектурою Миколаївської та Покровської церков, Успенським собором, пам'ятником із крейди державному діячеві Артему; підземними печерами, в яких у давні часи мешкали монахи, господарі цього монастиря... Чимало тут милуючих око і хвилюючих душу місць! *"І всім єством ти одночасно перебуваєш у сучасному і у минулому. І тебе оточує флора зразу і дольодовикової, і льодовикової, і післяльодовикової геологічних епох!"* – знаходимо такий емоційний авторський вислів, коли письменник з висоти крейдяних гір оглядає місцеві краєвиди.

Важко визначити, з яких часів тут селилися люди: чи збудувала печери ще первісна людина, чи зробили це переслідувані прихильники віри Ісуса Христа, які втікали від монголо-татарських полчищ, що завоювали Київ і засіли там на довгі роки... Згадує автор і часи Катерини II, Миколи I, радянську владу – все це вплинуло на розвиток Святих Гір, привнесло відбиток певної епохи.

Святе місце біля крейдяних гір та швидкоплинного Дінця завжди привертало до себе увагу багатьох людей: паломники йшли до монастиря помолитися, очистити свою душу, за сотні верств приходили помилуватися тутешніми красотами. Чи не тут, на вершинах святої гори, народилася славнозвісна пісня "Дивлюсь я на небо та й думку гадаю...", автором якої був наш земляк Михайло Петренко. Здається, що зовсім поруч стоять і милуються краєвидами Григорій Сковорода, Ілля Рєпін, Антон Чехов, Іван Бунін, Максим Горький, Марина Цветаєва, Володимир Сосюра, Павло Безпощадний... І тепер до них приєднався їхній побратим по перу Іван Костира.

Молодшим від Святих Гір, але одним з найстаріших поселень Донеччини є розташоване поруч робітниче, курортне, студентське місто Слов'янськ (Тор), яке теж має свою багату та славу історію. Не міг обійти його увагою письменник Костира. Особливо вразили його своєю красою, лікувальними властивостями місцеві озера, про які, до того ж, існують численні перекази, легенди. А місцеві жителі дали їм назви: Ріпне, Сліпне, Вейсове, Криве, Червлене. Саме цьому природному творінню – Торським озерам – і присвятив письменник „Думу про Торські озера” (2000).

"На дні своєрідної природної пригоршні, то зникаючи з поля зору, то знову з'являючись, течуть Кривий і Сухий Торець, Казенний Торець, Макатиха, Бесарабка, Колонтаївка, трохи далі – Сіверський Донець. А між ними, на північно-східній околиці Слов'янська синіють

величезними, чистими очима озера. Як очі самої землі!". Як вдало назвав ці природні утворення автор, наче поглянув на слов'янські озера з висоти пташиного польоту – „*очі <...> землі*". Щодо гідронімів, які закріпилися за озерами, Костиря уточнює: *“Із назв озер кидається в очі дещо загальне: українізми. Значить, не одні казенні робітні люди, прислані з Росії, мешкали на солеварнях, а стікались сюди і біглі селяни-українці - саме від них і взяли український відтінок назви*". Та ще поселялися тут і українські козаки з Дніпра – “черкаси” (поруч зі Слов'янськом і досі існує старовинне село Черкаське). Неподалік від озер розташувалася Карачун-гора, з якої предки спостерігали за тим, щоб раптово на з'явилися вороги. Ця місцевість згадується у Іпатіївському літописі, у Книзі Великого Чертежу (1627), у ряді інших документів.

І, звичайно, не міг лишити поза увагою автор і розповідь про соляні промисли – як добувалася тут сіль з давніх-давен. А ще місто Слов'янськ стало визнаним курортом завдяки лікувальним властивостям слов'янських грязей.

Чимало на українській землі географічних назв, пов'язаних зі словом “могила”, та й багато таких безіменних могил-курганів, насипаних, згідно народних переказів та легенд, шапками побратимів. А є ще й братні могили, де покоїться прах учасників громадянської і Другої світової воєн, шахтні терикони, які накрили собою наші багаті чорноземи, а в своїх завалах поховали тіла не однієї тисячі шахтарів...

І ще одне відоме місце знаходиться у донецькому краї – назва його Кам'яні Могили, тобто *“східний край Азово-Подільського кристалічного масиву, який тягнеться з заходу на схід і північно-схід уздовж узбережжя Азовського моря, а кордоном йому слугують на заході ріка Молочна, на сході – Кальміус, північною ж околицею він межує з Донецьким краєм, а на півдні – з Приазовською низовиною*". Так пояснює географію Кам'яних Могили письменник у „Думі про Кам'яні Могили” (2000). А простіше – це вихід на поверхню граніту. Учені стверджують, що понад двох мільярдів років тому в результаті тектонічних процесів на поверхні землі з'явилися граніти, які в наш час прийнято називати Кам'яними Могилами.

У багатьох усних народних творах оспівується як місце героїчних битв помітне підвищення на східних землях Донеччини, неподалік від міста Сніжного – Савур-Могила, про яку пише Костиря у „Думі про Савур-Могилу” (1968). Чим же уславилась ця східна окраїна українських земель у фольклорі?

У великому фольклорному творі “Дума про втечу трьох братів з Азова” Савур-Могила згадується у зв'язку з загибеллю біля неї (за одним з варіантів) втікачів з турецького полону, які

*...бігли не день, не два,
Не три й не чотири;
І до Савур-Могилі добігали,
На Савур-Могилі три дні,
три ночі спочивали,
Свого найменшого брата,
пішу-пішаницю, піджидали.*

Треба відзначити, що для втікачів з азовського полону головним було дістатись до Савур-Могилі. Якщо цей відчайдушний вчинок вдавався – це означало, що найнебезпечніша частина шляху вже позаду, значить, дібрався втікач до рідної землі. Савур-Могила була для невірників-втікачів символом свободи.

У “Думі про Савур-Могилу”, зокрема, говориться: *“Мовчазлива, вона стоїть, як німий свідок вікової історії, яка пронеслася над нею”. Недалеко протікає ріка Міус, на березі якої височать вікові дуби. І, начебто, голос листя (чи козаків) шелестить:*

*А погляньте, хлопці,
Річка й справді гнеться
Як мій вус!*

“Мій вус! Мі-вус! Мі-ус!” – повторює луна... І вторить тій луні іржання коней. З Міус-ріки коні воду п'ють. Над Міус-рікою туман завмер. І не зрозуміти-вияснити, по яких віках-століттях в білому мареві течуть тихі прохолодні води...”

Письменник нагадує, що з цією висотою пов'язане ім'я її захисника козака Савура, оспіваного в народних думках і легендах, і тут, за переказами, його поховано. Загинув тут й інший славний син України – Морозенко, якому на Савур-Могилі *“живим серце відірвали”*. Це місце подвигу радянських воїнів у роки Другої світової війни. *“Кожного року, у вересні, коли у Донбасі наступає “бабине літо”, з ясними, погожими деньками, з літаючою павутиною і прощальними криками з піднебесся відлітаючих на зимування у південні країни журавлів, на Савур-Могилі збираються колишні воїни, ветерани, вдови, їх діти й онуки, і правнуки... На свято Звільнення”*.

Незважаючи на сказане, на нашу думку, аналізована «Дума про Савур-Могилу» потребує доопрацювання. Чимало фольклорного й історичного матеріалу автор не ввів до свого твору. Невеликий обсяг цієї думи пояснюється, ймовірно, тим, що письменник працював над нею ще у далекому 1968 році і, можливо, не ставив за мету викласти тут увесь краєзнавчий матеріал. А коли серйозно працював над іншими творами, автор, напевне, не мав часу доопрацювати раніше написане. І тому у першому варіанті й ввійшла вона, на жаль, до книги “Думи про Дике поле” (2001).

Сторінки давньої історії донецького краю розкриті і у ряді інших дум І.Костири: похід Ігоря Новгород-Сіверського у степ половецький, пошуки славнозвісної ріки Каяли, на березі якої отримав поразку князь („Дума про ріку слов'янської біди”, 2000); битва русичів та половців проти полчищ монголо-татар, які сунули ордою на землі Київської Русі („Дума про битву на Калці”, 2000); козацькі поселення на території сучасного Донбасу, які охороняли кордони слов'янської землі („Дума про козацькі вольності”, 2001); про одне з давніх поселень у Дикому полі, на території якого була знаменита криниця з доброю водою, і яке отримало назву Золотий Колодязь („Дума про Золотий Колодязь”, 2000); про землі заповідні, які охороняються законом, і мають свою багатовікову історію („Дума про Кам'яні Могили”, 2000; „Дума про Хомутовський степ”, 2000); про ліс, який у степу насаджений руками людини („Дума про Великоанадольський ліс”, 1998); про ту частину земної поверхні, що зайшла далеко в Азовське море („Дума про Криву Косу”, 2000) ...

Наводячи історичні факти, дати, автор посилається на ряд документальних джерел: спогади Геродота, Книгу великого чертежа, Іпатіївський літопис, „Повість врем'яних літ”. Так, взявшись за розповідь про Торські озера, Костиря наводить цитату з Книги великого чертежа, яка створена у 1627 році для користування першою картою Росії, і де згадуються соляні озера: „А ниже Святых Гор, с Крымской стороны, пала в Донец река Тор от Святых Гор верст с 15, а в Большой Тор пала речка Торец, от Донца версты с 4. А на устье озера солёные...!”.

Назва „Тор” існує на слов'янській землі здавна, що підтверджує і Іпатіївський літопис, на який посилається автор: „...и послал Игорь Лаврове конюшного своего река ему переде на оную сторону Тора с конем поводным...”.

З історичних документів уведено до текстів чимало цитат, як ось ця, у якій Богдан Хмельницький писав цареві: „Некии воришки в Гадяче и Вспрыке и в иных городах вчали бунты и многие злости. И не хотят с нами вместе против государева неприятеля идти. Бегают в украинские города и на Торские озера”. А у відповідь наказ царя з іншого документу: „В украинские города черкасов и никаких людей, которые придут из полков Богдана Хмельницкого или из Тора, или из иных городов, не принимать и в вечное житие их не ставить”. Хоч не пройде і чверть століття, як все той же цар, знаючи про часті напади кочівників на соляні промисли, на торгово-ремісничі слов'янські поселення, що призводило до їх розорення, а багато наших людей попадало у полон, видасть інший указ: „У тех соляных озер для опасения неприятельских людей построен город Тор и призваны на житье черкасы”. А в іншому документі за 1676 р. дізнаємося про те,

що „на Торских озерах поставлен острог, башты построены, обламы и каты накочены, но других укреплений не достроено, а жителей из малороссийских городов пришло и дворами построились человек 245” [2, с. 21].

Висновки з дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Таким чином, слава історія донецького краю, підтверджена фрагментами документів, велика кількість згаданих топонімів, які мають давні назви чи змінили їх в останні часи – все це можна знайти у творах письменника-земляка Івана Костири, які він образно назвав «думами», підкреслюючи свій нерозривний зв'язок із рідним краєм, його багату історію. Тема, піднята нами у цій статті, ще потребує серйозного і всебічного дослідження.

Література

1. Жуковский С. С думой о Донбассе / С. Жуковский // Донбасс. – 2002. – 15 января.
2. Кравченко А. По-русски – думы об Украине / А. Кравченко // Правда Украины. – 1996. – 4 апреля.
3. Костыря И. С. Думы о Диком поле : думы, легенды, были / И. С. Костыря. – Донецк : Изд-во «УкрНТЭК», 2001. – 900 с.
4. Костыря И. С. Думы о Донецком кряже : думы, легенды, были / И. С. Костыря. – Донецк : Изд-во «УкрНТЭК», 2001. – 856 с.
5. Кузнецова Г. История родного края – у думах Івана Костири / Г. Кузнецова // Донеччина. – 2005. – 13 січня.
6. Романько В. І. Іван Костиря – дітям : літ.-крит. нарис / Романько В. І. – Слов'янськ, 2004. – 112 с.
7. Романько В. І. Іван Сергеевич Костыря / В. І. Романько // Література рідного краю : навч. підручник / Романько В. І. – Донецьк, 1995. – С. 77–84.